

Bartłomiej Gołek

Uniwersytet Jagielloński

Samokształtowanie człowieka jako wartość poznawcza pedagogiki ogólnej

Czynniki biologiczne (biopsychiczne) i czynniki kulturowe warunkują ludzkie życie w każdym jego obszarze, również w obszarze działań edukacyjnych i autoedukacyjnych. Te ostatnie – samokształcenie, samowychowanie – w dużej mierze zależą od dyspozycji osobowościowych jednostki, takich jak potrzeby poznawcze, zainteresowania, motywacja, samodzielność poznawcza, wreszcie wolicjonalna gotowość do odśrodkowej pracy nad sobą. Takie (i podobne) dyspozycje człowieka kształtują się na drodze rozwoju biologicznego, rozwoju psychicznego, a także pod wpływem wzrastania i przebywania w określonej kulturze. Środowisko kulturowe życia człowieka (rodzina, grupa społeczna, środowisko lokalne) stwarzać może warunki do optymalnego rozwoju kompetencji autokreacyjnych bądź może rozwój owych dyspozycji hamować (w przypadku, gdy środowisko nosi cechy patologiczne). Kultura, w której żyjemy i której jesteśmy uczestnikami, stanowi źródło wielu wzorców zachowań, systemów postaw i wartości – także tych odnoszących się do podejmowania samodzielnej aktywności poznawczej i wychowawczej.

Samokształtowanie, od okresu dziecięcego do późnej dorosłości, jest pracą na sobą, nad własną osobowością, wolą, nad swoim potencjałem intelektualnym i emocjonalnym, pracą czasem nieuświadomioną, nieplanowaną, podejmowaną niejednokrotnie bez wyraźnej intencji. Samokształtowanie człowieka na każdym etapie życia to wartość sama w sobie, nad którą refleksję może i powinna uprawiać pedagogika ogólna. Ta konstytutywna dla nauk o wychowaniu dyscyplina tworzy podstawy teoretycznej wiedzy pedagogicznej między innymi dzięki

analizie dziedziny pedagogicznego poznania. Za przedmiot badań pedagogiki jako dyscypliny naukowej uważa się procesy wychowywania, kształcenia i samokształtowania człowieka w ciągu całego życia¹, czy też – można ująć tę sprawę nieco inaczej – wszelkie przejawy aktywności edukacyjnej jednostki, również te samodzielne i dobrowolne, zmierzające do ukształtowania jej zdolności życiowych, tj. zdolności dotyczących wielu obszarów funkcjonowania człowieka (obszaru intelektualnego, motywacyjnego, emocjonalnego, interpersonalnego, fizycznego i innych)². Traktowanie pedagogiki jako nauki o szeroko rozumianej działalności edukacyjnej (wychowawczej i kształcącej) pozwala na włączanie w zakres przedmiotu tej dziedziny wiedzy samowychowania i samokształcenia, czyli głównych składników samokształtowania człowieka w ciągu całego życia. Tym samym kategoria samokształtowania zyskuje rangę przedmiotu badań pedagogicznych. Rozpatrywana na tle współczesnych pojęć pedagogicznych, jawi się nam jako ich konieczny element treściowy. Odnosi się do wszelkich samodzielnych działań człowieka nastawionych na pełny rozwój osobowy, na formowanie własnego „aksjologicznego wnętrza”. Istotnym momentem tych działań jest – dokonująca się w wyniku dobrowolnej decyzji podmiotu – zmiana czy też modyfikacja własnych nastawień, postaw, poglądów, systemów wartości czy zasobu wiedzy.

Zagadnienie samokształtowania się człowieka – czyli kształtowania siebie samego – rozpatrywane jest dziś w ramach wielu dyscyplin naukowych, między innymi filozofii, pedagogiki i psychologii. W zależności od ujęcia związanego z daną dyscypliną, wskazuje się na różnorakie aspekty tego procesu, w tym na aspekt poznawczy, społeczny, moralny, kulturowy.

Interesujące odniesienia filozoficzne dla procesu kształtowania samego siebie znaleźć możemy w koncepcjach egzystencjalistów, głoszących, iż sensem i celem ludzkiego życia jest heroiczne tworzenie siebie w świecie absurdu. Przykładem mogą tu być rozważania Sørensa Kierkegaarda na temat różnicy między istnieniem (byciem) i egzystencją (stawianiem się). Wedle S. Kierkegaarda, człowiek nie jest istotą od razu gotową, lecz osobowością potencjalną – ma dopiero stać się sobą, przechodząc stopniowo **od niebycia do bycia**, od tego, co jest tyl-

¹ S. Palka: *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006, s. 8.

² K. Rubacha: *Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin*. W: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003, s. 21, 25.

ko **możliwością**, ku temu, co **rzeczywiste i konkretne**³. Warunkiem tej przemiany jest myślenie. To dzięki niemu „egzystująca jednostka jest w stanie pracować nad własnym stawianiem się, kształtować je i kontrolować, a wreszcie brać za nie odpowiedzialność”⁴. Ważne jest znalezienie celu owego stawiania się, czegoś, co będzie w stanie nadać sens egzystencji, swoistej drogocennej perły, dla której człowiek będzie w stanie porzucić rzeczy nieistotne. „Odnalezienie własnej perły oznacza w rzeczywistości odnalezienie siebie, gdyż nie można wybrać jej w sposób dowolny – jej treść musi jakoś wynikać z poznania samego siebie”⁵. Samopoznanie zdaje się leżeć u podstaw procesu kształtowania samego siebie, a jednocześnie jest jego znaczącym momentem⁶. Nie jest procesem łatwym, gdyż, jak zauważa inny egzystencjalista – Karl Jaspers – „znamy lepiej to wszystko, czym sami nie jesteśmy – to, czym jest człowiek, jest dla niego może mniej jasne niż wszystko, co go spotyka. Staje się dla siebie największą tajemnicą, gdy wyczuwa, że jego skończone możliwości zdają się sięgać w nieskończoność”⁷. Elementem samopoznania jest rozumienie siebie samego, to zaś jest całościowym niemal zadaniem. Tak pisze o tym Jan Galarowicz: „Powoli uczę się siebie. Czasami trzeba dziesiątków lat, by odkryć o sobie elementarne prawdy, no choćby taką prawdę, że o mym nastroju (pogodnym lub melancholijnym) decydują nie tyle inni ludzie, moje sukcesy i porażki, ile przede wszystkim pogoda (wysokie lub niskie ciśnienie). Albo inną: że o takim, a nie innym zachowaniu się (np. pedantycznym) zadecydował wzór, jaki mieliśmy w rodzinie, w której dorastaliśmy. [...] Rozumienie siebie dokonuje się w dialogu z drugim człowiekiem. W oczach drugiego czytam, kim jestem i jaki jestem. Drugi odczytuje z moich oczu, kim jest on sam”⁸.

Samopoznanie jest więc procesem długotrwałym, w którym – jak zauważa Władysław Stróżewski – towarzyszy człowiekowi drugi czło-

³ Podaję za: J. Pawlak: *Autokreacja. Psychologiczna analiza zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju człowieka*. Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”-Wydawnictwo WAM, 2009, s. 73.

⁴ Ibidem, s. 74.

⁵ Ibidem.

⁶ E. Erikson: *Identity and the Life Cycle*. New York-London: W.W. Norton&Company, 1980.

⁷ K. Jaspers: *Filozofia egzystencji. Wybór pism*. Wyboru dokonał S. Tyrowicz. Wstępem poprzedził H. Sanner. Pośl. opatrzyła D. Lachowska. Przeł. D. Lachowska, A. Wołkowicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1990, s. 26.

⁸ J. Galarowicz: *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1992, s. 280.

wiek; to dla „drugiego” winniśmy przekraczać samych siebie, wznosić się ponad siebie, by w ten sposób człowiekiem nieustannie się stawać⁹. Owo „stawanie się” jest procesem transcendentnym, rozpostartym – jak stwierdził Romano Guardini – w specyficznym polu napięcia i wielopoziomowej dialektyki pomiędzy „Ja-realnym” a „Ja-idealnym”¹⁰. Prawdziwą egzystencję urzeczywistniać trzeba poprzez ciągłe wznoszenie się ponad siebie, świadome kształtowanie siebie wedle idei człowieczeństwa, ze świadomością, iż proces ten – proces autokreacji – nie ma końca, nie ma swej finalnej postaci. Człowiek bowiem nie może się nigdy spełnić, nie może istnieć człowiek doskonały, błędzenie i niedoskonałość nie mogą jednak człowieka zniechęcać, a tylko motywować do dalszego rozwoju, do stawania się tym, kim stać się może. K. Jaspers pisze: „Człowiekowi zagraża jego pewność siebie, przekonanie, że jest już tym, czym mógłby być”¹¹. Wszelkie moralne samozadowolenie zamyka jednostkę, zdaniem cytowanego filozofa, na prawdziwy cel egzystencji – na ideę człowieka, która winna go prowadzić na drodze samostawiania się. „Człowiek nie może spełnić się w samym istnieniu, zadowolić się smakowaniem życia. Przełamuje wszelką rzeczywistość istnienia pozornie spełniającą się w świecie. Wie, że jest rzeczywiście człowiekiem, gdy otwarty na całość bytu żyje w świecie z transcendencją”¹². By egzystencję takową osiągnąć, potrzebne są nam: postawa pokornego „trwania w pytaniu”, „filozofujące życie” (będące drogą człowieka myślącego) oraz „wiera filozoficzna”, czyli wiara człowieka we własne możliwości.

Warto wierzyć w swoje możliwości rozwojowe i warto je realizować. Tę wiarę odnajdziemy w założeniach psychologii rozwojowej i psychologii osobowości. Dla przykładu: w teorii potrzeb ludzkich opracowanej przez Abrahama H. Masłowa znajdujemy interesującą nas tu potrzebę samourzeczywistnienia (samospelnienia) – czyli zrealizowania swoich możliwości w myśl stwierdzenia, że musimy być tym, kim być możemy¹³. A. Masłow zalicza tę potrzebę (obok potrzeby poznawczej i estetycznej) do grupy tzw. potrzeb wzrostu (inaczej: rozwoju), co tłumaczy tym, że każde działanie na rzecz zaspokojenia takiej potrzeby powiekk-

⁹ W. Stróżewski: *O stawaniu się człowiekiem. (Kilka myśli niedokończonych)*. W: *Człowiek – wychowanie – kultura*. Red. F. Adamski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1993, s. 57.

¹⁰ R. Guardini: *Podstawy pedagogiki* – podają za: M. Nowak: *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008, s. 264.

¹¹ K. Jaspers: *Filozofia egzystencji...*, s. 42.

¹² Ibidem, s. 45.

¹³ A. Masłow: *Motywacja i osobowość*. Przeł. P. Sawicka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1990, s. 72–92.

sza obszar dalszych możliwych działań i powoduje jej nasilenie się. Potrzeby wzrostu są potrzebami rozwojowymi, gdyż ich zaspokajanie prowadzi do rozwoju człowieka. A. Maslow podkreśla, iż dążenie człowieka do rozwinięcia i zaspokojenia potrzeb wyższych jest tendencją ogólnie zdrową, oddalającą jednostkę od obszaru psychopatologii, prowadzącą do pożądaných subiektywnych skutków, takich jak pogoda ducha, głębsze szczęście czy bogatsze życie wewnętrzne. Nasza potrzeba samourzeczywistnienia nie może zostać nigdy w pełni zaspokojona i w tym właśnie sensie proces samorealizacji nie ma końca. Ważne jest, by potrzebę tę w sobie odkrywać i urzeczywistniać, albowiem bez zaspokojenia potrzeb psychicznych osobowość nasza nie może istnieć ani prawidłowo spełniać swych funkcji. Rozwój własnej osobowości to – jak podkreślają psychologowie – zadanie całożyciowe, które nie kończy się na etapie adolescencji, lecz ma swoją istotną kontynuację również w życiu dorosłym.

Samodzielna aktywność wychowawcza i samodzielna aktywność kształcąca skierowane na samego siebie mogą być częścią zadań rozwojowych, polegających na „nieustannej rekonstrukcji treści osobistego doświadczenia dokonywanej ze względu na podmiotowe i/lub transcendentne kryteria wartościowania”¹⁴. Samokształtowanie jednostki wiąże się z projektowaniem przez nią indywidualnych programów i celów życiowych, co ma swój początek już w okresie dorastania, a kontynuowane i modyfikowane bywa w wieku dorosłym. Zdaniem Adama Niemczyńskiego, „Proces urzeczywistniania wizji pełnego kształtu własnego życia wymaga od młodego dorosłego rozpoznania sensu zdarzeń w świecie i ich znaczenia dla możliwości realizowania jego zamierzeń. Proces ten wyraża autonomię jednostki. Jednak dopiero wówczas, gdy człowiek staje się odpowiedzialny za własny rozwój, można mówić o autonomii jednostki jako osoby”¹⁵. Autokreacja jest więc mierzeniem się z problemem sensu życia, jest realizacją własnego świata celów i wartości, służy podtrzymywaniu własnej tożsamości i w tym wymiarze jest cechą osobowości dojrzałej. Jak zauważa Marian Olejnik, „Współczesne koncepcje rozwoju osobowości w dorosłości zwracają uwagę na to, że człowiek dorosły jest w dużej mierze odpowiedzialny za swój rozwój, jest jego podmiotem. [...] Podaje on ciągłej ewaluacji sytuację, w której uczestniczy, oraz zadania i problemy, które rozwiązuje ze względu na ich znaczenie dla rozwoju

¹⁴ Wczesna dorosłość. Oprac. E. Gurba. W: Psychologia rozwoju człowieka. T. 2: Charakterystyka okresów życia człowieka. Red. B. Harwas-Napierała, J. Trempla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000, s. 227.

¹⁵ A. Niemczyński – Wczesna dorosłość..., s. 228.

własnego oraz rozwoju człowieka w ogóle”¹⁶. Traktuje o tym między innymi A. Niemczyńskiego koncepcja rozwoju perspektywy biograficznej. Wedle tej koncepcji, proces rozwoju osobowości obejmuje całe ludzkie życie i przebiega w trzech następujących po sobie stadiach: stadium personalizacji, stadium dopełnienia osobowościowej konstrukcji oraz stadium finalnej integracji¹⁷. Rozwój perspektywy biograficznej jawi się jako istota rozwoju mądrości człowieka dorosłego, a procesy samokształcenia i samowychowania pełnią tu ważną rolę. Samorealizacja staje się udziałem dorosłych pragnących żyć świadomie i odpowiedzialnie. Implikuje ona takie zmiany na poziomie osobowości człowieka dorosłego, które określa się mianem generatywności – czyli zdolności powoływania do życia nowych wytworów i nowych idei oraz tworzenia samego siebie¹⁸.

Rozwinięcie filozoficznych i psychologicznych koncepcji autokreacji człowieka odnajdujemy w pedagogicznych koncepcjach samokształtowania. Jak zauważa Stanisław Palka, samokształtowanie „zawiera w sobie nie tylko samokształcenie, ale i wszystkie inne formy samodzielnej aktywności zewnętrznej i wewnętrznej jednostki, służące jej stawaniu się człowiekiem, manifestujące się w czynnym stosunku do siebie i świata, w samowychowaniu, które przede wszystkim jako praca nad sobą wspiera się na akceptowanych wartościach i służy realizowaniu tych wartości”¹⁹. Zdaniem tego autora, samokształtowanie jest – obok wychowania i kształcenia – istotnym składnikiem dziedziny poznania pedagogicznego i często przybiera postać procesów nieintencjonalnych, spontanicznych, nieplanowanych, nieświadomych, to znaczy podejmowanych bez wyraźnej świadomości ich skutków kształcących czy wychowawczych²⁰. Samokształtowanie jest procesem rozwoju samego siebie, całej swojej osobowości, jest twórczym procesem pozna-

¹⁶ *Średnia dorosłość. Wiek średni*. Oprac. M. Olejnik. W: *Psychologia rozwoju człowieka*. T. 2..., s. 254.

¹⁷ Podaję za: ibidem, s. 254–256.

¹⁸ K. Appelt: *Środkowy okres dorosłości. Jak rozpoznać potencjał dojrzałych dorosłych*. W: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwoju*. Red. A.I. Brzezińska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005, s. 526.

¹⁹ S. Palka: *Sztuka w rozwoju kierowanym i samorozwoju*. [Referat wygłoszony na Sympozjum Naukowym VII Biennale Sztuki dla Dzieci w Poznaniu – maj 1986] – cyt. za: B. Matwijów: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku*. [Skrypty Uczelniane – Uniwersytet Jagielloński. Nr 707]. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1994, s. 18.

²⁰ S. Palka: *Pedagogika w stanie tworzenia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, s. 11.

wania i realizowania wartości osobowych i moralnych, jest świadomą pracą nad sobą we wszystkich możliwych formach i zakresach.

W literaturze przedmiotu znaleźć można szereg pojęć pokrewnych pojęciu samokształtowania, takich jak: samodoskonalenie się, praca nad sobą, wychowanie samego siebie, kierowanie samym sobą, tworzenie samego siebie, autoedukacja, autorealizacja, autokreacja, samourzeczywistnienie, samorealizacja, samouctwo, autoformacja, samostawianie się. Każde z tych pojęć, choć są one bliskie sobie znaczeniowo, akcentuje nieco inny aspekt procesu samokształtowania. Bogusława Matwijów, dokonawszy zestawienia i porównawczej analizy tych wielorakich ujęć definicyjnych, stwierdziła, że (podam kilka przykładów rozumienia różnorodnych pojęć) **autokreacja** to twórcze tworzenie siebie samego, samodzielne planowanie i realizowanie własnego rozwoju według wybranej jakości (wartości) życia; **samosdoskonalenie** oznacza z kolei kształcenie własnej woli i rozumu, umysłu i charakteru, dążenie do harmonii wewnętrznej, rozwój struktury duchowej „danej”, wzrost samoświadomości²¹. Ci autorzy, którzy piszą o **pracy nad sobą**, podkreślają, iż polega ona na samodyscyplinie, panowaniu nad sobą i ciągłym modyfikowaniu własnego zachowania, podobnie jak proces **kierowania własnym rozwojem**, oznaczający świadome dokonywanie wyborów w sferze wartości moralnych i życiowych ideałów²². **Auto-realizacja** natomiast określana bywa jako proces realizowania przez jednostkę własnego potencjału i własnych możliwości, ukierunkowany na jakiś cel, mający swoje odniesienie w życiu społecznym²³. Analiza stosowania terminów „samokształcenie” i „samowychowanie” dowodzi – zdaniem B. Matwijów – tego, że pojęcia te używane są w wąskim i szerokim znaczeniu. I tak, **samokształcenie** w wąskim rozumieniu to doskonalenie własnych sprawności poznawczych, proces zmian w sferze umysłowej dokonujący się w toku świadomie prowadzonego uczenia się ze znajomością zasad, celów i metod (w odróżnieniu od **samouctwa**, które oznaczałoby utrwalanie wiadomości i samodzielne uczenie się bez znajomości prawidłowości tego procesu); natomiast samokształcenie w rozumieniu szerokim to tyle, co zdobywanie wiedzy i umiejętności, kształtowanie własnych dyspozycji psychicznych i cech charakteru²⁴. Zdaniem Justyny Pawlak, samokształcenie to obszar działań autokreacyjnych człowieka związany z kształtowaniem

²¹ B. Matwijów: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku...*, s. 113.

²² Ibidem.

²³ M. Nowak: *Teorie i koncepcje wychowania...*, s. 501.

²⁴ B. Matwijów: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku...*, s. 113.

sprawności intelektualnej, koncentracji uwagi, pamięci, z rozwijaniem zainteresowań, które stawać się mogą ważnym składnikiem motywacji wewnętrznej do dalszego rozwoju i doskonalenia. Autorka pisze: „O samokształceniu możemy mówić zarówno wtedy, gdy dana osoba samodzielnie uczy się czegoś, jak i wtedy, gdy w ramach nauki szkolnej czy uniwersyteckiej świadomie stara się poszerzać swoją wiedzę i wykraczać poza podany schemat czy program”²⁵. Jeśli samokształcenie traktować jako dopełnienie procesów zorganizowanego kształcenia, to za kontynuację działań wychowawczych uznać należy zjawisko **samowychowania**, tj. samodzielną aktywność jednostki skierowaną na formowanie jej systemu postaw i systemu zinternalizowanych wartości. Według Franciszka Bereźnickiego, „Samokształcenie bardziej wiąże się ze zdobywaniem wiedzy, w odróżnieniu od samowychowania, które kojarzy się z doskonaleniem cech charakteru i postaw zgodnie z uznawanymi celami i wartościami”²⁶. Oba te procesy są jednak z sobą istotnie powiązane, jako że aktywność samokształceniowa wspiera intelektualne ogarnianie świata i zachodzących w nim przemian, a to z kolei może być pomocne w procesie odkrywania przez jednostkę wewnętrznych zdolności do kreowania siebie i otoczenia²⁷. Wąsko rozumiane samowychowanie oznaczać będzie proces zmian w sferze moralnej, emocjonalnej, estetycznej, fizycznej polegający na rozwoju własnych dyspozycji kierunkowych, cech charakteru, postaw, na urzeczywistnianiu wartości; samowychowanie w sensie szerokim odnosi się natomiast do wyboru i kształtowania własnej drogi życia, przekształcania osobowości (traktowanej jako całość) po linii „ja-idealnego”²⁸. Zdaniem Zofii Matulki, w toku samowychowawczej pracy człowiek kształtuje swoje poglądy i przekonania, a więc wiedzę pozwalającą mu odróżniać prawdę od fałszu oraz odniesienie tej wiedzy do świata wartości. Autorka ta stwierdza, że „Samowychowanie ma doprowadzić do przyswojenia sobie hierarchii wartości, wypracowania wartościowych poglądów, przekonań i postaw, ukształtowania charakteru moralnego, polegającego na zgodności postępowania, zgodności reakcji woli i re-

²⁵ J. Pawlak: *Autokreacja...*, s. 105.

²⁶ F. Bereźnicki: *Uczenie się podstawą samokształcenia*. W: *Oblicza edukacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kojsovi*. Red. J. Gabzdyl, B. Oelszlaeger. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, 2010, s. 181.

²⁷ D. Lawton, P. Gordon: *Dictionary of Education*. London: Hodder & Stoughton, 1993, s. 20–21.

²⁸ B. Matwijów: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku...*, s. 113.

akcji emocjonalnych z przyjętą hierarchią wartości etycznych”²⁹. Innymi dyspozycjami osobowymi, które wypracowywać można w toku samodzielnej aktywności wychowawczej, są – według Z. Matulki – samodzielność myślenia, krytycyzm, umiejętność stawiania pytań, niezależnienie się od manipulacji i propagandy, szczerść wobec samego siebie, posiadanie niezafałszowanego obrazu świata i własnej osoby. Nade wszystko chodzi tu o wyrobienie w sobie dyspozycji do poszukiwania prawdy oraz dyspozycji do czynienia dobra, co jest równoznaczne z dążeniem do uczynienia właściwego użytku z wolności³⁰.

Z wolnością zaś nierozzerwalnie wiąże się kategoria odpowiedzialności – odpowiedzialności osoby ludzkiej za własne wybory i decyzje. Uświadamianie sobie tej odpowiedzialności, branie odpowiedzialności za swoje życie, dojrzałe mierzenie się z konsekwencjami codziennych poczynań to istotna część pracy nad sobą. „Człowiek poczuwający się do odpowiedzialności i odpowiedzialnie działający ma świadomość, że od jego działań zależy realizacja wartości i że mogą one zostać urzeczywistnione bądź nieurzeczywistnione”³¹. Jest to sprawa sumienia, wewnętrznej sankcji poczynań człowieka, która najpierw uzdalnia jednostkę do odróżniania dobra od zła, a potem pozwala jej wypracować w sobie „gotowość do czynienia dobra zawsze i wszędzie, a unikania zła”³². Sumienie to formuje się w dużej mierze w toku procesu samowychowania, czy też – jak chcą niektórzy – procesu autoformacji. „**Autoformacja**” to kolejne z analizowanych tu pojęć pokrewnych pojęciu samokształtowania, popularne zwłaszcza w obszarze pedagogiki chrześcijańskiej. Marian Nowak, powołując się na prace Romana Guardiniego, stwierdza, że w ujęciu chrześcijańskiej pedagogiki zachodniej autoformacja traktowana jest jako specyficzne zadanie człowieka: odszukania w sobie wewnętrznego obrazu, danego człowiekowi przez Boga, i wydobycia tego obrazu przez rzetelną pracę nad sobą³³. Pomocne w tej pracy mogą być między innymi: umiejętność odraczania gratyfikacji, orientacja przyszłościowa, cierpliwość, wytrwałość, konsekwencja³⁴.

²⁹ Z. Matulka: *Samowychowanie*. W: *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*. Red. T. Wujek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992, s. 147.

³⁰ Ibidem, s. 150.

³¹ J. Torowska: *Edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008, s. 19.

³² Z. Matulka: *Samowychowanie...*, s. 151. Por. K. Sheldon, T. Kasser: *Coherence and Congruence: Two Aspects of Personality Integration*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1994, no. 68.

³³ M. Nowak: *Teorie i koncepcje wychowania...*, s. 501.

³⁴ J. Pawlak: *Autokreacja...*, s. 109.

Małgorzata Bereźnicka, w książce poświęconej wartościom kształcenia, celowo odróżnia dwa bliskoznaczne pojęcia, uznawane przez niektórych badaczy za nierozłączne; pisze, że „pogłębianie wiedzy [następuje – B.G.] przez samokształcenie, natomiast samodzielne kształtowanie cech osobowości przez samokształtowanie”³⁵. Z kolei B. Matwijów wysunęła następujący wniosek dotyczący obu pojęć: „Wydaje się, że brak jednoznaczności w powszechnym rozumieniu terminów: samokształcenie i samowychowanie, jak również dostrzegana i postulowana konieczność integralnego pojmowania procesów pedagogicznych (bez wyraźnego rozgraniczenia działań dotyczących sfery umysłu od działań odnoszących się do sfery uczuciowej, moralnej, estetycznej i innych) spowodowała pojawienie się w języku pedagogicznym terminów obejmujących swym zakresem całość działań autoedukacyjnych”³⁶. Zdaniem tej autorki, wspólne dla wielu definicji jest ujmowanie samokształtowania jako procesu ciągłego, integralnego, holistycznego, dynamicznego, sensownego, twórczego, a w szczególności jako:

- procesu rozwoju samego siebie, całości swej osobowości, rozwoju dyspozycji zarówno instrumentalnych, jak i kierunkowych;
- pracy nad sobą we wszystkich formach, to znaczy w samoobserwacji, samoanalizie, samopoznaniu, samodoskonaleniu, modyfikacji własnych zachowań;
- procesu autonomicznego przebiegającego równolegle do procesów kształcenia i wychowania kierowanego, trwającego przez całe życie nawet po zakończeniu edukacji instytucjonalnej, przy czym możemy wyróżnić dwie nawzajem przenikające się formy tego procesu: po pierwsze, samokształtowanie *sensu stricto* – proces świadomy i celowy, po drugie, samorozwój – proces będący nieświadomym, samorzutnym rozwojem jednostki³⁷.

W podsumowaniu swoich rozważań B. Matwijów podaje własną definicję samokształtowania i dokonuje uściślenia jej zakresu; pisze, iż samokształtowanie „jest to trwająca przez całe życie samodzielna aktywność edukacyjna człowieka, nastawiona na pełny rozwój samego siebie, a zwłaszcza osobowego ja, poprzez realizację indywidualnych potencjałów, urzeczywistnianie wartości i twórcze działanie zewnętrzne”³⁸. Zdaniem S. Palki natomiast, to długotrwały proces świadomego układania przez człowieka toku własnego życia według

³⁵ M. Bereźnicka: *Wartości kształcenia we współczesnej szkole*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010, s. 97.

³⁶ B. Matwijów: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku...*, s. 114.

³⁷ Ibidem, s. 114, 115.

³⁸ Ibidem, s. 115.

przyjętego systemu wartości³⁹. Na proces ten składa się swoista całość skierowanych przez jednostkę na nią samą oddziaływań, obejmujących sferę moralną, poznawczą (intelektualną), społeczną (interpersonalną), estetyczną, fizyczną, wolicjonalno-emocjonalną. Tak rozumiane samokształtowanie człowieka jest cennym obszarem pedagogicznego poznania. Warto poszukiwać różnorodnych uwarunkowań tego zjawiska – społecznych, rodzinnych, kulturowych, być może zawodowych – i dokonywać prób teoretycznego modelowania procesu autoformacji z wykorzystaniem doświadczenia praktycznego oraz treści wiedzy pedagogicznej, psychologicznej, filozoficznej. Badać można dwustronne powiązania pomiędzy pedagogiką ogólną a praktyką edukacyjną w zakresie samokształtowania człowieka. Mogą temu służyć między innymi następujące pytania:

1. W jakim zakresie pedagogika ogólna wspomagać może proces samokształtowania się człowieka w ciągu całego życia?
2. Jakich wskazówek do pracy nad sobą dostarczać może teoria pedagogiczna jej użytkownikowi? W jaki sposób wiedza z pedagogiki ogólnej inspirować może jej użytkowników (wychowawców, nauczycieli, rodziców, opiekunów, wychowanków) do podejmowania aktywności samokształceniowej i samowychowawczej?
3. Które elementy teoretycznej wiedzy pedagogicznej stawać się mogą nośnikami treści, metod i środków procesu autokreacji jednostki?
4. W jakim stopniu doświadczenia samorealizacji człowieka wzbogacać mogą ogólną refleksję pedagogiczną (filozofię wychowania)?
5. Jakie szanse rozwoju wiedzy pedagogicznej dawać może aktywność samokształceniowa i samowychowawcza podmiotów wychowania i kształcenia (nauczycieli, wychowawców, opiekunów, rodziców, uczniów, wychowanków)?
6. Jakie są możliwości efektywnego wiązania wiedzy z pedagogiki ogólnej z praktyką autoformacyjną człowieka?

Pytania te zarysowują obszary interesujących eksploracji edukacyjnych, obszary słabo dotychczas rozpoznane. Nie są to jedyne pola niewiedzy dotyczące tematu samokształtowania. Powstaje potrzeba projektowania i przeprowadzania poszukiwań poznawczych w trzech możliwych kierunkach:

- w kierunku badań teoretycznych (na poziomie metapedagogicznym, badań dotyczących sposobów uprawiania pedagogiki ogólnej i określania jej przedmiotu, budowania systemu teoretycznej wiedzy pedagogicznej z uwzględnieniem treści związanych z samokształtowaniem człowieka w ciągu całego życia);

³⁹ S. Pałka: *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna...*, s. 8.

- w kierunku badań empirycznych (opisujących i wyjaśniających doświadczenia samokształceniowe i samowychowawcze człowieka, interpretujących fenomen samorealizacji jednostki w biegu życia);
- w kierunku próby zarysowania możliwego modelu wiązania pedagogiki ogólnej ze sferą autokreacji podmiotów pedagogicznego działania.

Tak oto zagadnienie samokształtowania się człowieka – zagadnienie autoedukacji, autokreacji, autoformacji, autorealizacji – jawi się jako cenny poznawczo przedmiot zainteresowań pedagogiki ogólnej, rozumianej jako teoria pedagogicznego działania obejmująca przede wszystkim opis i analizę ogólnej struktury działań pedagogicznych (w tym działań z zakresu samokształcenia i samowychowania człowieka w ciągu całego życia), ich różnorodnych uwarunkowań, zasad, norm, prawidłowości pedagogicznych, efektywności oddziaływań wychowawczych, kształcących, opiekuńczych, profilaktycznych, animacyjnych i innych⁴⁰. Pedagogika ogólna, budując najogólniejszą teorię edukacji, powinna włączać w swoje rozważania także problematykę „samostawiania się” człowieka, zarówno w aspekcie samorozwoju intelektualnego, jak i w aspekcie samodzielnego kształtowania własnej struktury aksjologicznej, osobowościowej.

Bibliografia

- Appelt K.: *Środkowy okres dorobku. Jak rozpoznać potencjał dojrzałych dorosłych*. W: *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Red. A.I. Brzezińska. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005.
- Bereżnicka M.: *Wartości kształcenia we współczesnej szkole*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2010.
- Bereżnicki F.: *Uczenie się podstawą samokształcenia*. W: *Oblicza edukacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Kojasowi*. Red. J. Gabzdyl, B. Oelszlaeger. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, 2010.
- Erikson E.: *Identity and the Life Cycle*. New York-London: W.W. Norton&Company, 1980.
- Galarowicz J.: *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 1992.

⁴⁰ S. Palka: *Związki pedagogiki ogólnej z teorią i praktyką dydaktyczną*. W: *Pedagogika ogólna a teoria i praktyka dydaktyczna*. Red. M. Myszkowska-Litwa. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011, s. 16.

- Jaspers K.: *Filozofia egzystencji. Wybór pism*. Wyboru dokonał S. Tyrowicz. Wstępem poprzedził H. Sanner. Pośl. opatrzyła D. Lachowska. Przeł. D. Lachowska, A. Wołkowicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1990.
- Lawton D., Gordon P.: *Dictionary of Education*. London: Hodder & Stoughton, 1993.
- Maslow A.H.: *Motywacja i osobowość*. Przeł. P. Sawicka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1990.
- Matulka Z.: *Samowychowanie*. W: *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*. Red. T. Wujek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Matwijów B.: *Samokształtowanie się człowieka w pedagogicznych koncepcjach XX wieku*. [Skrypty Uczelniane – Uniwersytet Jagielloński. Nr 707]. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1994.
- Nowak M.: *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.
- Palka S.: *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006.
- Palka S.: *Pedagogika w stanie tworzenia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- Palka S.: *Związki pedagogiki ogólnej z teorią i praktyką dydaktyczną*. W: *Pedagogika ogólna a teoria i praktyka dydaktyczna*. Red. M. Myszkowska-Litwa. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.
- Pawlak J.: *Autokreacja. Psychologiczna analiza zjawiska i jego znaczenie dla rozwoju człowieka*. Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum” – Wydawnictwo WAM, 2009.
- Rubacha K.: *Edukacja jako przedmiot pedagogiki i jej subdyscyplin*. W: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*. Red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Sheldon K., Kasser T.: *Coherence and Congruence: Two Aspects of Personality Integration*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1994, no. 68.
- Stróżewski W.: *O stawianiu się człowiekiem. (Kilka myśli niedokończonych)*. W: *Człowiek – wychowanie – kultura*. Red. F. Adamski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1993.
- Średnia dorosłość. *Wiek średni*. Oprac. M. Olejnik. W: *Psychologia rozwoju człowieka*. Red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Torowska J.: *Edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008.

Wczesna dorosłość. Oprac. E. Gurba. W: *Psychologia rozwoju człowieka. T. 2: Charakterystyka okresów życia człowieka*. Red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.

Bartłomiej Gołek

The Self-Education Process as a Cognitive Value of General Pedagogy

Summary: The question of self-formation of a human being, that is the formation of the self, is being debated today in the fields of different academic disciplines, including philosophy, pedagogy and psychology. Depending on the approach a given discipline adopts, different aspects of this process are highlighted, including the cognitive, social, moral and cultural one. Similar concepts are as follows: self-realization, autocreation, autorealization, autoformation, work on oneself and auto-education, or the so-called "self-becoming". Self-formation is a process of development of the self, of one's whole personality and it is a creative process of cognition and realization of personal and moral values, being a conscious work on oneself in all possible forms and ranges. Whereas the process of self-training, which means self-acquisition of knowledge and abilities, is sometimes emphasized in modern teaching programs and educational reports, the question of self-formation of one's personality, working on oneself, the process of *becoming* in the axiological aspect – the question of self-education – is pushed aside. The formation process of an axiological structure in a person does not have an end – there is no moment in one's biography in which one's personality would be fully defined. There is a need for further research on different factors of the self-education process and its relation to the general pedagogy.

Key words: self-education, self-realization, self-creation, general pedagogy, pedagogical knowledge

Bartłomiej Gołek

Die Selbstverwirklichung des Menschen als Erkenntniswert der allgemeinen Pädagogik

Zusammenfassung: Die Selbstverwirklichung ist ein das ganze Leben lang dauernder Prozess der Selbstentwicklung des Menschen und dessen Persönlichkeit, sowie der bewussten Arbeit an sich selbst in allen möglichen Formen und Bereichen. Sie bezieht sich auf jede selbständige Tat des Menschen, die auf volle Individualentwicklung, auf Formung des eigenen „axiologischen Inneren“ orientiert ist. Ein wichtiges Element der Tätigkeit ist freiwillige Änderung von der Modifizierung eigener Einstellungen, Ansichten, Wertesysteme oder Kenntnisse. Betrachtet man Pädagogik als eine Wissenschaft von

Bildungstätigkeit im erweiterten Sinne, darf man in deren Bereich Selbsterziehung und Selbstbildung, d.h. die wichtigsten Elemente der Selbstverwirklichung des Menschen innerhalb seines ganzen Lebens, einbeziehen. Die Kategorie ‚Selbstverwirklichung‘ wird zum Gegenstand der pädagogischen Forschungen und erscheint als einer der pädagogischen Hauptbegriffe, so dass sie zum Interessengebiet der allgemeinen Pädagogik wird. Es scheint nötig zu sein, dem Kern von der Selbstverwirklichung des Menschen und deren verschiedenen Bedingungen, auch den mit theoretischem pädagogischen Wissen verbundenen, auf den Grund zu gehen. Man sollte beiderseitige Zusammenhänge zwischen der allgemeinen Pädagogik und der Bildungspraxis im Bereich der menschlichen Selbstverwirklichung untersuchen.

Schlüsselwörter: Selbstbildung, Selbsterziehung, Selbstverwirklichung, allgemeine Pädagogik, pädagogisches Wissen